

Siri von Essen

Ett kvinnoöde

Tord Wallström

“O, i ert sällskap skall jag med glädje ge mig av ut i de oändliga okända rymderna, där våra själar får omfamna varandra utan att behöva blygas eller bedja någon annan än Gud om lov! Ty jag älskar er! --- Prinsessan, min prinsessa, den skönaste kvinna i Sverige, hon med de noblaste känslorna, de vackraste tankarna! Min, min älskade – och hon älskar mig, usling.”

“Gå ifrån mig du onda kvinna, så blir jag god igen mot alla människor, till och med mot dig!”

Det är 13 år mellan breven, men de har samma avsändare och samma mottagare. De skrevs av August Strindberg till Siri von Essen. Efter 13 år hade den stormande, unga kärleken förbytts till ett bittert, sinnessjukt hat. Det som börjat så vackert slutade i en förnedrande skilsmässoprocess, där den store författaren knappast skydde några medel då det gällde att smutskasta och förnedra den kvinna som han en gång älskat så högt. Och kanske ännu älskade under de perioder då han befann sig på rätt sida om den skarpa gränsen mellan galenskap och genialitet.

Siri von Essen föddes 1850 på Jackarby gård en mil från Borgå i Finland – von Essen är en svensk-finländsk adlig ätt, som härstammar från Westfalen. Hon var sondotter till en överste von Essen, som Runeberg besjunger i “Fänrik Ståls sägner”. Hennes far var en fridsam och godtrogen man, som trivdes bäst med att sitta i nattrock i biblioteket och läsa filosofiska verk. Modern Betty var svenska, dotter till en fästningskommendant av den ursprungligen holländska släkten In de Betou.

Hon var sin makes raka motsats: livlig, nyckfull, öppen och med stora anlag för både musik, teckning och diktande. Hon tyckte livet på landet, dit hon också räknade Borgå, var “dödande tråkigt” och därför bodde familjen vintertid i Helsingfors. Siri var enda barnet och blev omhuldad på alla upptänkliga sätt men fick framför allt lära sig att det viktigaste av allt i livet är sanningen. Att stå för sina ord, aldrig skylla på andra, aldrig hämnas eller svika. I de idealen var båda föräldrarna överens. Flickan blev en blandning av deras olika temperament. Fadern talade svenska med henne, modern franska. I 13-årsåldern följde hon med föräldrarna till Paris på ett långt besök.

År 1867 hade den opraktiske von Essen trasslat in sig i skulder så illa att Jackarby inte stod att rädda. Han reste till Sverige och lät hustrun försöka reda upp eländet (ett mönster som senare flera gånger återupprepades i Siri von Essens äktenskap med August Strindberg: det blev hustruns sak att

röja upp det virrvarr maken ställt till med...). 1868 kom också Siri till Sverige i sällskap med modern. Fadern hade förvandlats till en vresig och åldrande enstöring och dog hastig en kväll, då han satt i sin länstol medan Siri satt och läste högt; bara en rossling och han var död.

Siri tillbringade somrarna hos släktingar i Södertälje och Strängnäs. Vänkretsen var stor och till den slöt sig snart också “en äkta svensk löjtnant”, baron Carl Gustaf Wrangel vid Svea livgarde. “Jag är ganska betagen i honom”, skrev Siri till sin väninna Constance. “Han är utmärkt behaglig och jag tycker mycket om honom, men jag är ej precist *kär*, åtminstone ej *dödligt*, i honom”.

Till släktens förtjusning kom det till en förlovning mellan Siri och den åtta år äldre Wrangel, som allmänt betraktades som ytterst sympatisk, ädel och rättänkande. De gifte sig – och därmed övergav Siri en av sina starkaste ungflicksdrömmar: att bli skådespelerska. Det var otänkbart för en gift kvinna ur societeten att arbeta i det yrket.

Siri födde en dotter, Sigrid, som blev sjuk och dog i mycket unga år. Siri levde ett till det yttre lyckligt liv som “den söta lilla värdinnan” och “den älskliga husmodern”, men i vissa stunder var den parfymerade bomullen nära att kväva henne. Det var i det läget hon träffade den unge och omtalade författaren August Strindberg. Genom en bekant hade Wrangels bjudit hem honom, de bodde för övrigt i samma våning, Norrtullsgatan 12, där Strindberg bott som

barn. Han var för blyg för att komma, men en dag möttes han och Siri på Drottninggatan och hon väckte omedelbart hans poetiska fantasi. Han kom att bli som barn i huset hos baron Wrangel och hans unga maka. Han hade vant sig vid att alltid ha taggarna utåt, men hos dem kunde han dra in dem. För Siri kom han att bli en hjälte, som kämpade mot lögn och hyckleri. Men det dröjde länge innan hon förstod att det hon betraktade som en "sällsynt sympati mellan två besläktade själar" var en djup passion. Inte ens det faktum att hennes make förälskade sig en av hennes vackra kusiner rubbade henne nämnvärt.

Strindberg var mycket tidigare på det klara med sina känslor, som övergick till en obetvinglig lidelse. Sammanbrottet kom då han bestämt sig för att fly till Paris och skulle ta avsked av Wrangels: Siri brast i gråt, slog armarna om honom och kysste honom. Strindberg hade inte hunnit längre än till Dalarö med båten söderut, då han krävde att bli landsatt, kastade sig i vattnet – det var oktober – och satte sig på en klippa för att bli ordentligt nedkyld. I stället för att dö i lunginflammation, som han hade hoppats, hamnade han på ett vårdshus i feber och skrev ett hysteriskt brev till Wrangels. Dessa for omedelbart till Dalarö för att ta hand om honom och han återvände till Stockholm.

Hela vintern gick, full av slitningar, men inte förrän i början av mars 1876 kom det ögonblick, då de båda, Siri och August, avslöjade sina känslor för varandra.

Det stod snart klart för alla parter att en skilsmässa var det enda möjliga. Hela släkten von Essen råkade i uppror. Siris mor blev sjuk av sorg. Hon skrev vädjande brev både till August och Siri, men Siri hade bestämt sig.

“August har aldrig varit min älskare, men det är min fasta föresats att så fort lagen det tillåter bli hans vigda maka. --- Jag är icke skapad för ett stilla hem med frid och rosendoft. Jag behöver strid för att finna min lycka. --- Jag är ej född till kvinna – Gud har ägnat mig till artist.”

Det blev många pinsamma förvecklingar, men mellan Siri och Carl Gustaf Wrangel bibehölls vänskapen både före och efter skilsmässan. Han skrev omtänksamma brev till henne: “Av hela min själ tackar jag dig för de år vi i frid och lycka varit förenade”.

Med Strindbergs stöd var Siri nu besluten att bli skådespelerska och repeterade intensivt inför sin teaterdebut. I början av år 1877 dog hennes lilla dotter Sigrid, men redan ett par veckor senare genomförde hon sitt första prov vid Kungliga teatern och engagerades för ett spelår. Samma vår dog modern Betty von Essen. Under loppet av något år hade den 27-åriga Siri genomgått en fullständig metamorfos och var beredd att börja ett helt nytt liv.

“O, låt mig ligga på mitt ansikte och kyssa dina knäppkängor tills jag blir svart som den bleka döden om mina blåa läppar!” skrev Strindberg i ett av en lång rad galna

kärleksbrev. “Älska mig alltid eller jag biter dig i strupen så att du dör!”

Dagen före nyårsafton 1877 vigdes August och Siri.

I de flesta av Strindbergs äktenskapsdramer – och även i hans verkliga äktenskap – återkommer samma faser. I den första slår kärleken ner som en blix, när han möter kvinnan. I den andra dyrkar han undergivet den älskades himmelska skönhet och längtar efter att få vila vid hennes bröst. I den tredje fasen har den älskade tagit första steget till en intimare förbindelse och han blir den stolte älskaren: den var den fasen som nu fortsatte efter giftermålet.

En dotter föddes “för tidigt” efter några månader – hon lämnades hos barnmorskan med dog redan på andra dygnet. 1880 kom dottern Karin och året efter dottern Greta. Till det yttre var äktenskapet mycket lyckligt. Med Augusts fulla stöd fortsatte Siri sin teaterkarriär vid Kungliga teatern. Hon gjorde också ett gästspel i Finland. Under tiden satt August med de två små flickorna på Östermalmsgatan 23, en trappa upp, och skötte hushållet och skrev. Somrarna tillbringade man på Kymmendö, där målaren Carl Larsson oh zoologen Anton Stuxberg hörde till de främsta i en stor vänkrets. “Du är en hedersknyffel”, skrev Carl Larsson, “och din fru den godaste och klokaste kvinnovarelse.”

De ekonomiska svårigheterna i början av äktenskapet kunde redas upp i och med “Röda rummet”, som kom ut hösten 1879 och blev den moderna prosans genombrottsverk

i svensk litteratur, fick man det till och med ganska gott ställt. Det var Siri som skötte räkenskaperna.

Det gick bra så länge framgångarna fortsatte, fastän Strindbergs otålighet ofta vållade konflikter. Han hade ringa förståelse för Siris målmedvetna och energiska sätt att arbeta, tyckte det gick för långsamt med hennes karriär. När han sedan fick kritik för det kulturhistoriska verket "Svenska folket" skrev han den infernaliskt elaka pamfletten "Det nya riket" och blev med en gång en av de mest hatade männen i landet.. Hans misstänksamhet tog överhanden, han bestämde sig för att fly från Sverige – och familjen skulle med.

Siri gavs inget val. Hon tvingades överge teaterkarriären, där hon haft stora framgångar. Hon var inte särskilt stark, hon hade två små barn och var åter havande. Det skulle bli en ganska kort utlandsresa och man hade talat om den tidigare. Men i själva verket blev det en landsflykt som varade i sex år. Under den tiden var familjen Strindberg bosatt på omkring 20 olika orter i Frankrike, Schweiz, Italien, Tyskland och Danmark. Sonen Hans föddes i Paris.

Under dessa osäkra år föll det mesta av ansvaret för familjen på Siri. Hon var opraktisk och hade inget större intresse för hushållsarbete, men detta kompensades av hennes starka plikt känsla. Hon hade ständiga bekymmer för ekonomin. Hon skötte alla uppköp och det var också hon, som svarade för packandet och allt sådant under de otaliga uppbrotten.

Strindberg ägnade sig så gott som enbart åt att skriva. Siri trodde på hans geni och hade lärt sig hur snabbt han kunde byta mening. Hon hade stött honom i allt men i och med "Giftas II", där hans kvinnohat bröt ut för fullt, kunde hon inte längre tåla: hon bad att i fortsättningen få slippa läsa vad han skrev, "för hemfridens skull". Hon insåg att Strindberg i och med den boken hade förstört för både sig själv och henne, att hennes skådespelarkarriär var slut för alltid, att allt var förstört. Hon längtade hem och hon längtade efter egna inkomster, trött på den pinande osäkerheten. Men värst av allt var att hon hade börjat förlora aktningen för Strindberg och inte alls kunde följa med i hans ständiga åsiktsbyten och sinnesförändringar.

Det var dags för nästa fas i det Strindbergska äktenskapsdramat: hans mindrevärdeskänslor flammade upp, misstänksamheten blev förföljelsetmani. När han märkte att Siris kärlek började avta gick han till motattack, anklagade henne för otrohet, grälade och provocerade. Själv svarade hon med förakt. Hösten 1887 började de tala om skilsmässa.

Den femte fasen som präglades av ursinnig maktkamp, tärande svartsjuka och hat, utspelade sig i Danmark. En sommar bodde Strindbergs där på ett underligt, halvt förfallet "slott", Skovlyst vid Lyngby. När Strindberg först falskeligen angivit förvaltaren för stöld och sedan själv, på lika lösa grunder, anklagats för övergrepp mot förvaltarens syster, gav

han sig hals över huvud på flykt till Berlin och lämnade som vanligt åt Siri att röja upp efter sig.

Vid årsskiftet 1888"89 gjorde Strindberg ett försök att starta en egen teater i Köpenhamn. Siri skulle få en ny chans på scenen och utnämndes till och med till "direktris". Hon gick till verket med stor energi men bävade inom sig för samarbetet med den nyckfulle Strindberg. Det blev också så att hans svartsjuka tog överhanden. Trots att makarna redan ett år tidigare ingivit skilsmäsoansökan med motiveringen "hat och ovilja" blev han utom sig, då han inbillade sig att Siri hade ett förhållande med sin unge motspelare i "Fröken Julie". Efter några förställningar tvingades Siri likvidera hela företaget – Strindberg reste hem till Sverige, hittade en bostad i skärgården och började skriva.

Till Siri i Köpenhamn kom en rad brev. I ena stunden längtade han efter henne och bönföll henne att komma med barnen, i nästa brann hans hat. Siri svarade inte på breven, hon reagerade knappast längre. Hon hade stått ut med mycket under åren med August Strindberg, fantastiska beskyllningar och misstankar, fruktansvärda förolämpningar – och hennes kärlek och medlidande hade fått henne att overse med det. Varje gång han hade sökt sig till henne, uppriven och hjälplös, hade hon tagit emot honom och lovat glömma. Men nu gick det inte längre.

Och det som definitivt dödade Siris kärlek var hans misstänksamhet: han hade öppnat hennes brev, beskyllt

henne för otrohet, försökte förstöra hennes rykte både bland vänner och obekanta. Alldeles utan orsak. Bara en gång berörde Siri den saken inför sin äldsta dotter’:

- Jag har verkligen inte bedragit er far, sa hon.

Under den långa, förnedrande skilsmässoprocessen blev smutskastningen än värre: hon beskylldes för att supa och stjäla, för att försumma sina barn, för att ha mördat sitt och Strindbergs första barn. Men själv höll hon sig hela tiden lugn. In i det sista hade hon hoppats att de skulle kunna skiljas som vänner – att något skulle finnas kvar av den gamla kärleken, men förgäves.

Skilsmässan fullbordades 1892. Samma år gav sig Strindberg av på sin andra “landsflykt”. Året efter gifte han sig med den österrikiska skriftställarinnan Frida Uhl, med vilken han fick en dotter. Det äktenskapet upplösts formellt 1897, men makarna hade då inte träffats på tre år. 1901"1904 var han gift med skådespelerskan Harriet Bosse (som 1927"1930 var gift med Edvin Adolphson).

Siri flyttade i maj 1893 med sina barn till Finland. Hon hade av sagt sig allt underhåll för egen del, men Strindberg hade själv föreslagit att barnen skulle få ett månatligt underhåll på 150 kr. Under långa perioder var han ur stånd att betala de pengarna, men försökte alltid göra det och höll också kontakt med barnen. Siri försökte försörja sig genom översättningar och teaterlektioner, men tidvis levde hon och barnen ytterst fattigt.

Då Strindberg fått pengar för sina "Samlade skrifter" kallade han till sig alla tre barnen, som råkade befinna sig i Stockholm. Han hade lagt sedlar i fyra högar på matsalsbordet, 6 000 kronor i varje, och gav en hög till vart barn. Om den fjärde högen sa han:

“ Det här är till mamma. Det är en gammal skuld.

Då dottern Karin lämnade över pengarna sa Siri endast:

- Skriv till pappa och tacka för pengarna.

Hon visade inga känslor. Men på kvällen hittade Karin en liten näsduk glömd i moderns länstol. Hon tog upp den – och den var alldeles våt.

Siri von Essen” Strindberg avled lugnt och stilla den 21 april 1912. Hon begravdes i sina föräldrars grav i Stockholm. Bland kransarna på kistan fanns en av lager och liljor och med två tomma, vita sidenband – den var från August, som själv bara hade ett par veckor kvar att leva.

“Det gives således ändå på jorden en kärlek som står över all annan – så fri från sinnliga intyrck, så helig och ren,” hade Siri skrivit till August som svar på ett av hans kärleksbrev. “Denna kärlek utan mål – denna innerliga själarnas förening – den är en fläkt från himlen!”

Dottern Greta omkom i en järnvägsolycka vid Malmslätt knappt tre månader efter moderns död och en månad efter faderns. Sonen Hans dog av hjärtfel 1917.

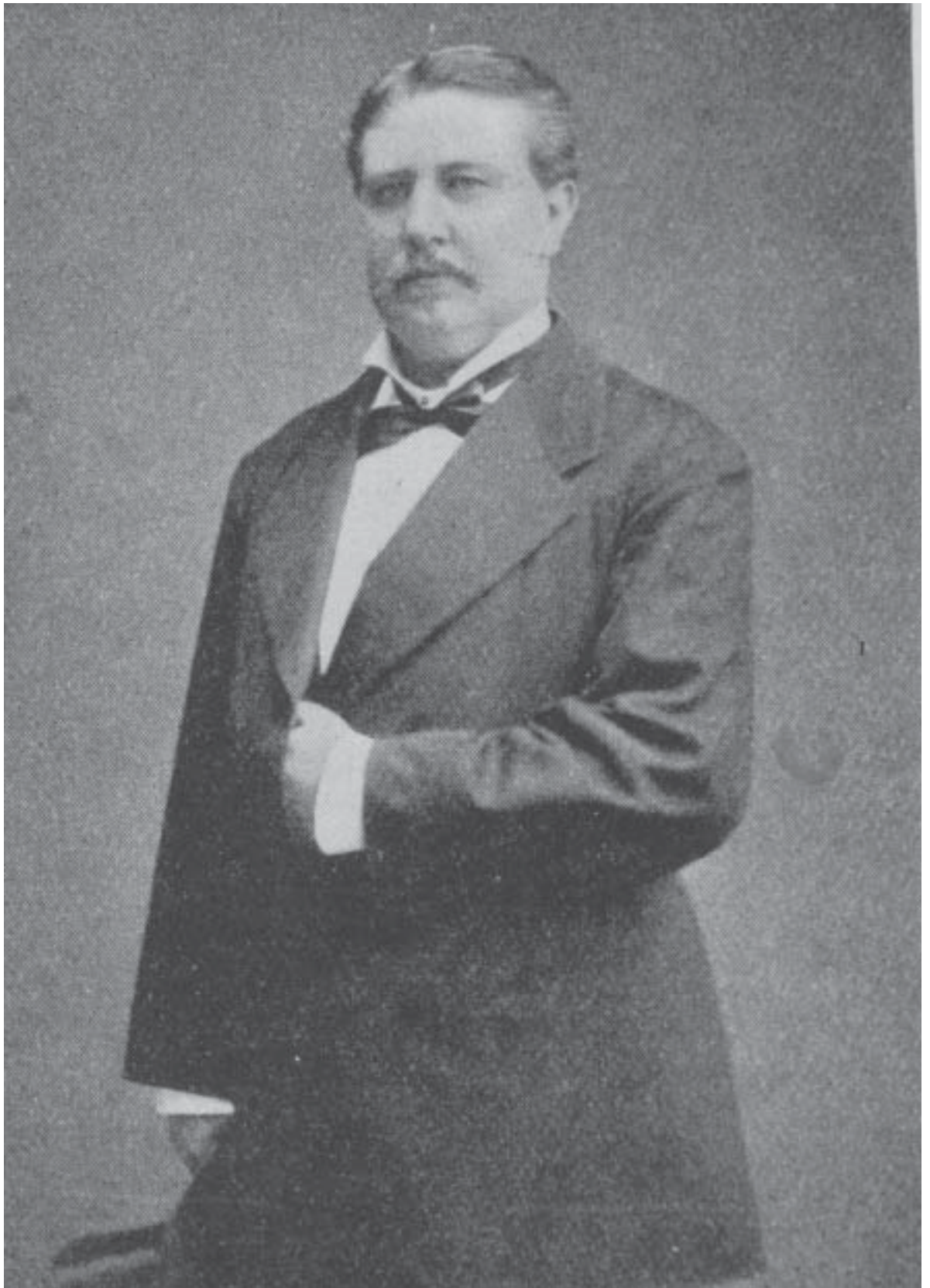
Kvar levde dottern Karin, gift Smirnoff, författare och dramatiker, som avled 1974 i en ålder av 94 år. I två böcker hade hon då skildrat föräldrarnas äktenskap.

“Aldrig i mitt liv, varken förr eller senare har jag råkat en människa så orättvist behandlad”, skrev hon om sin mor.

Artikeln bygger på Karin Smirnoffs “Strindbergs första hustru” (1925) och “Så var det i verkligheten” (1956).

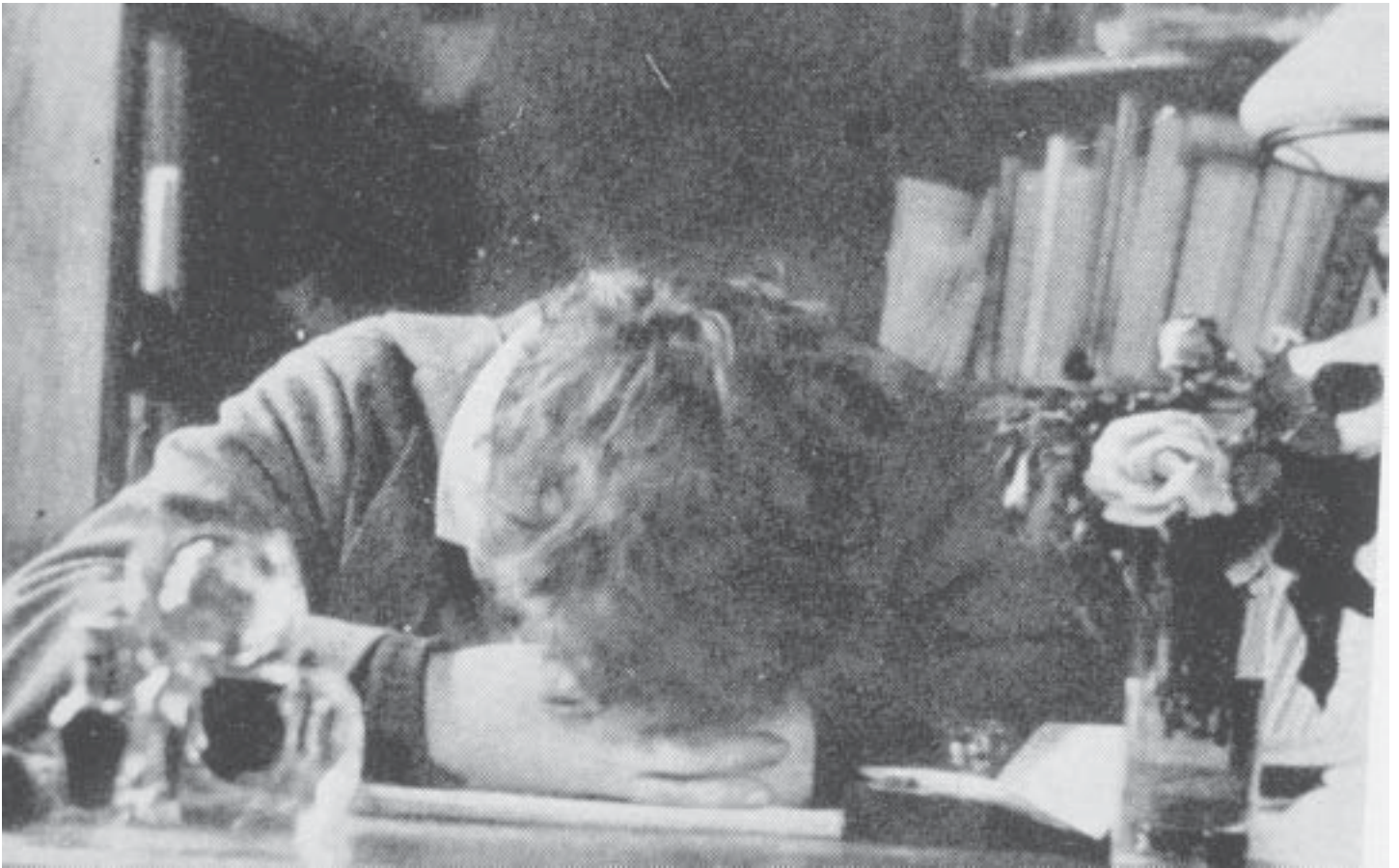
1877 var ett omtumlande år för 27-åriga Siri von Essen. I januari gjorde hon sin scendebut som Camille i "En teaerpjäs" och året avslutades med att hon gifte sig med August Strindberg.

Carl Gustaf Wrangel var Siris föste make. Han var en plikttrogen och redbar man men nästan helt utan fantasi. Trots att släkten råkade i uppror när paret skildes bibehöll Carl Gustaf och Siri vänkapen.

Bibliotekamanuensen August Strindberg år 1875, då han träffade Siri och föälskade sig i henne. Efter två år fulla av slitningar - då August blev försökt ta sitt liv - kunde de gifta sig.

August Strindberg under "landsflykten" vid arbetsbordeet i Gersau 1885. Han använde senare på ett infernaliskt vis bilden som ett bevis på hur olycklig han var i sitt äktenskap. I själva verket var det Siri som tog bilden för att visa en frisyr som hon tyckte passade maken särskilt bra.

August Srinberg vid tidpunkten för skilsmässan från Siri von Essen.

Siri von essen 1902. Hon levde då med sina barn i Finland.